

บทที่ 4

นางเอกในทศรूपและสาทิพย์ทรรปณะ

1. ทศรूपของชนัญชัย

ทศรूपเป็นคำร่าการละครที่ชนัญชัยแต่งขึ้นระหว่าง ค.ศ.974-996¹ มีเนื้อเรื่องกล่าวถึงการเกิดรสและเรื่องเกี่ยวกับทละครโดยเฉพาะ แบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ตอนดังนี้ ตอนที่ 1 เป็นบทไหว้ครูและกล่าวถึงรูปแบบของการละครทั้ง 10 ประเภท ตอนที่ 2 กล่าวถึงพระเอก นางเอก คุณสมบัติของพระเอกนางเอก และผู้ช่วย ตอนที่ 3 กล่าวถึงวิธีการแสดงละคร และ ตอนที่ 4 กล่าวถึงทฤษฎีการเกิดรส เกี่ยวกับผู้แต่ง ชนัญชัยได้กล่าวถึงประวัติของตัวเองไว้อย่างสั้นๆ ในโคลกสุกท้ายของประกาศที่ 4 ของทศรूपว่า เขาเป็นบุตรของวิษณุและมีชีวิตอยู่ในสมัยของพระเจ้ามัญชะ² ทศรूपของชนัญชัย เป็นคำร่าการละครที่มีเนื้อหากำเนินตามคำร่า

¹P.V.Kane, History of Sanskrit Poetics...,p.246.

²Das.,IV,91.

viṣṇoḥ sutenāpi dhanamjayena
vidvanmanorāganibandhahetuh
āviṣkṛtam muñjamahīśagoṣṭhī-
vāidagdhyaabhājā daśarūpam etat/

นาฏยศาสตร์ของภรตมุนี ตามความประสงค์ของผู้แต่งตำราทศรूपนั้น เขาต้องการที่จะวางหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการละครเสียใหม่ให้มีเนื้อหาที่รัดกุมและมีระบบกว่าที่เป็นอยู่¹ ส่วนหลักเกณฑ์และศัพท์บัญญัติพร้อมคำจำกัดความส่วนมากชดัญชัยยึดถือตามนาฏยศาสตร์ของภรตมุนี² ในทศรूपเนื้อหาเกี่ยวกับนางเอก ... แตกต่างจากนาฏยศาสตร์บางเฉพาะวิธีการแบ่งประเภทของนางเอกเท่านั้น กล่าวคือ ชดัญชัยไม่ได้แบ่งนางเอกเป็นทิวา นฤปตินี กุลสตรี และ คณิกา แต่แบ่งเป็น 3 ประเภทดังนี้

1. สวา (สฺวา) หมายถึงนางเอกผู้เป็นภรรยาของพระเอก
2. อันยา (อนฺยา) หมายถึงนางเอกผู้อยู่ในความคุ้มครองของผู้อื่น
3. สาธารณสตรี (สาธารณสฺตรี) หมายถึง นางเอกผู้เป็นสมบัติของสาธารณะ³

อนึ่งนางเอกทั้ง 3 ประเภทนี้ยังมีแบ่งย่อยออกไปอีกหลายประการ ดังจะได้อธิบายต่อไป

1. สวา นางเอกผู้เป็นภรรยาของพระเอกเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของกุลสตรี ชื่อสคัญต่อสามีเสมอ แบ่งออกได้ 3 ประเภท คือ มุคธา (มุคฺธา) มัชยา (มฺชฺยา) และประคัลภา (ปรคฺลภา)⁴

1.1 มุคธา เป็นหญิงสาวที่น่าปรารถนาเพราะเพิ่งแตกเนื้อสาวและยังไม่ประสีประสาในเรื่องรักและมีความเยือกเย็นเมื่อโกรธ⁵

¹Das., I, 4. kim cit pragunaraacanayā laksanam samksipāmi.

²Das., p. xxvii.

³Das., II, 24. Sāh., III, 98. อธิบายไว้เช่นเดียวกับทศรूप

⁴Das., II, 25. Sāh., III, 100. อธิบายไว้เช่นเดียวกับทศรूप

⁵Das., II, 26. Sāh., III, 101. อธิบายไว้เช่นเดียวกับทศรूप

1.2 มัชยา เป็นหญิงสาวที่มีความคล่องแคล่วขึ้นและเป็นผู้ที่ปล่อยตัวให้เพิลิคเพลินยินตีตามอารมณ์ด้วยความหลงใหล¹ เมื่ออยู่ในอารมณ์โกรธจะแสดงออกมาต่างกันดังนี้

1.2.1 ชีรา (ชีรา) คือ สตรีที่มีใจคอหนักแน่น เมื่อโกรธจะต่อว่าคนรักด้วยการพูดกระทบกระเทียบเบียดเบียน

1.2.2 มัชยา (มชฺยา) คือ สตรีที่มีใจคออ่อนข่างหนักแน่น เมื่อโกรธ จะแสดงออกด้วยการร้องไห้

1.2.3 อชีรา (อชีรา) คือ สตรีที่มีใจคอไม่หนักแน่น : เมื่อโกรธจะต่อว่าคนรักด้วยถ้อยคำรุนแรง²

1.3 ประคัลภา คือ สตรีที่เป็นสาวเค็มที่ ชอบนึกถึงเรื่องราวที่ไ้ผ่านมาแล้วในชีวิต เอาอกเอาใจคนรักเพื่อให้เพิลิคเพลินยินตีได้แม้เมื่อตอนเริ่มต้นที่จะทำให้คนรักพอใจ³ เมื่ออยู่ในอารมณ์โกรธจะแสดงออกมา ดังนี้

1.3.1 ชีรา คือ สตรีที่มีใจคอหนักแน่น เมื่อโกรธจะเก็บความรู้สึกไว้และจะแสดงออกมาภายนอกให้เห็นว่านับถือเขาและไม่แสดงกิริยาอะไรในเรื่องรัก

1.3.2 มัชยา คือ สตรีที่มีใจคออ่อนข่างหนักแน่น : เมื่อโกรธจะต่อว่าคนรักเหมือนสตรีประเภทมัชยาที่มีใจคอไม่หนักแน่น

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹Das., II, 27. Sāh., III, 102. อธิบายเพิ่มเติมว่าค่อนข้างจะกล้าพูดและมีความละเอียดพอสมควร

²Das., II, 28. Sāh., III, 105. อธิบายไว้เช่นเดียวกับทศรูป

³Das., II, 29. Sāh., III, 103. อธิบายว่า เอาอกเอาใจเก่ง วางตัวสง่า มีความละเอียดถี่ถ้วนและเอาชนะใจคนรักได้

1.3.3 อธิรา คือ สตรีที่มีใจจดจ่อไม่หนักแน่น เมื่อโกรธ
จะแสดงออกมาด้วยการคาและทุบตีสามี¹

หนึ่งนางเอกที่เป็นภรรยาของพระเอก ยกเว้นประเภทมุคชา ยังจำแนกออกได้อีก 2 ประเภท คือ เชษฐา(เชษฐา) คือ สตรีที่สามีรักมากที่สุด และ กนิษฐา(กนิษฐา) คือ สตรีที่สามีรักน้อยที่สุด²

2. อันยา คือนางเอกที่อยู่ในความคุ้มครองของผู้อื่น ซึ่งอาจจะเป็นหญิงสาวหรือหญิงที่แต่งงานแล้วก็ได้³

3. สาธารณสตรี คือนางเอกผู้เป็นสมบัติของสาธารณะ ได้แก่ เหล่าคณิกาทั้งหลาย เป็นสตรีที่มีคุณสมบัติประกอบด้วยความเชี่ยวชาญในศิลปะแขนงต่างๆ แกล้งกล้า และมีมารยาทมาก⁴ หลอนจะเอาอกเอาใจหนุ่มที่เจ้าชู้ ที่ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย, ที่ถือตัว, ที่เห็นแก่ตัวและที่ไร้สมรรถภาพทั้งหลายให้พอใจยินดีเหมือนกับว่าหลอนมีความรักนับถือในตัว เขานานคราบเท่าที่เขายังมีเงินอยู่ และจะให้หญิงเจ้าสำนึกขยับใส่เขาจนหลอนออกไปเมื่อเขาใช้ทรัพย์สินหมดแล้ว⁵

¹Das., II, 30. Sāh., III, 106, 107 & 108. ใคอธิบายไว้เช่นเดียวกับทศรูป ต่างแต่ศัพท์ที่ใช้คือ สาหิตยทรปณะไซ อธิราธิรา แทน มัชยาในทศรูป

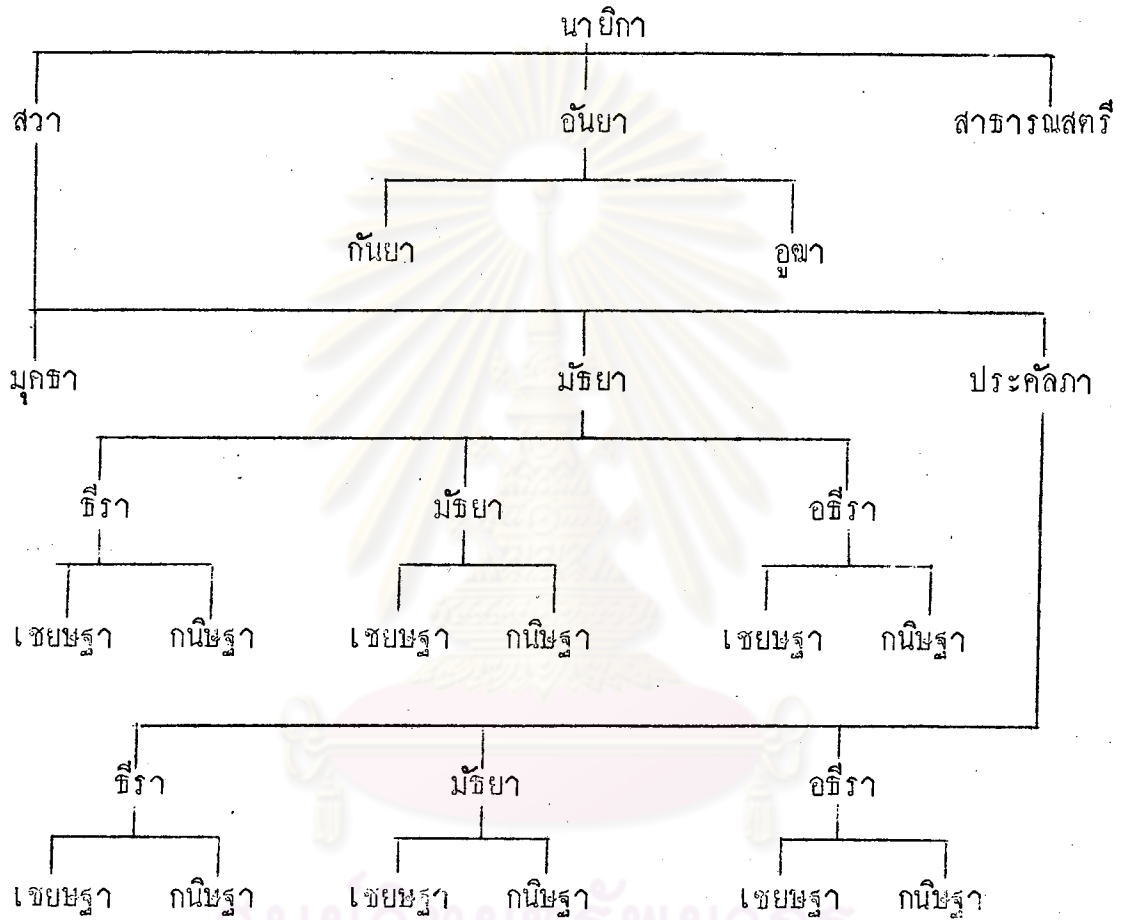
²Das., II, 31. Sāh., III, 109. อธิบายไว้เช่นเดียวกับทศรูป

³Das., II, 32. Sāh., III, 111. อธิบายไว้เช่นเดียวกับทศรูป

⁴Das., II, 33. Sāh., III, 114. ใช้ศัพท์ว่า สามานยนายิกา และอธิบายไว้เช่นเดียวกับทศรูป

⁵Das., II, 34. Sāh., III, 114. อธิบายเพิ่มเติมจากทศรูปว่า แต่ถาหลอนรักใครแล้วจะจงรักภักดีและรักเขาอย่างหมดหัวใจ ไม่ว่าเขาจะรักคนหรือไม่

แผนภูมิแสดงการจัดประเภทนางเอกของชนัญชัย ¹

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ Das., p.149.

2. สาहितยทรรปณะของวิศวานาด

สาहितยทรรปณะ เป็นตำราการประพันธ์ที่มีเนื้อหาครอบคลุมวิชาว่าด้วยกา
 ประพันธ์ ทุกแบบรวมทั้งเนื้อหาที่ว่าด้วยการละคร วิศวานาดแต่งตำราเล่มนี้ขึ้นประมาณ
 ค.ศ. 1300-1364 ¹ ส่วนประวัติของวิศวานาดนั้น เราทราบว่า เขาเกิดในตระกูล
 พราหมณ์ บิดาของเขาชื่อ จันทรเศขรผู้เป็นกวี ซึ่งวิศวานาดได้ยกคำประพันธ์ของ
 จันทรเศขร มาเป็นตัวอย่างหลายบทและเขาได้กล่าวถึงงานของบิดาของเขา ² เรื่อง
 คือ ปุष्ปมาลา และ ภาหารณะ ผลงานของวิศวานาดนอกจากสาहितยทรรปณะแล้วยังมี
 อีกหลายเรื่อง เช่น มหากาพย์ชื่อ กุศลาศวจริต(กุศลาศวจริต), นาฎิกาเรื่อง ประภาวตี-
 ปริณย (ประภาวตี-ปริณย) และ จันทรกลา(จันทูรกลา) เป็นต้น ²

ส่วนเนื้อหาเกี่ยวกับการละคร วิศวานาดได้กล่าวถึงประเภทของนางเอกเหมือนกับ
 ทศรูปของธัญชัยทุกประการ ต่างกันแต่ในเนื้อหาที่กล่าวถึงอสังการของนางเอก
 วิศวานาดมีเพิ่มเติมจากที่กล่าวถึงใน นาฏยศาสตร์ และ ในทศรูปอีก 8 ประการ คือ

1.มท(มท) นี้เป็นความภาคภูมิใจของหญิงสาวว่า ตนเองอยู่ในรัชสว
 และสวยทวย ³

2.คปนะ (คปน) เป็นอาการเศร้าโศกคร่ำครวญถึง เหตุการณ์ที่ผ่านมาเมื่อ
 พลัดพรากจากคนรัก ⁴

¹P.V.Kane, History of Sanskrit Poetics...,p.298.

²P.V.Kane, History of Sanskrit Poetics...,pp.296-8.

³Sāh., III, 149.

⁴Sāh., III, 151.

3. เมาศริยะ (เมาศรีย) เป็นจริตกริยาของหญิงสาวที่แสวงถามคนรักในสิ่งที่
 คนรักก็แล้ว ทำเหมือนว่าไม่เคยรู้จักสิ่งนั้นมาก่อน ¹

4. วิเกษปะ (วิเกษปะ) คือการประดับเครื่องแต่งกายเพียงครั้งๆ มีดวงตาที่
 เหลียวมองไปทั่วๆและมีเสียงพูดพิมพ์้าเมื่ออยู่ใกล้คนรัก ²

5. กุฑุหละ (กุฑุหล) คือกริยาอาการที่สตรีแสดงถึงความ **ตื่นเต้น** เมื่อเห็นสิ่ง
 ของที่ตนโปรดปราน ³

6. หลิตะ (หลิต) คือ การแหวนหัวเราะออกมา **อย่างไม่มีจุดหมาย**
 ของสตรีในวัยสาว ⁴

7. จกิตะ (จกิต) คือความตื่นเต้นหรือตกใจกลัวไม่ว่าด้วยเหตุใดเมื่ออยู่ต่อหน้า
 คนรัก ⁵

8. เกลิ (เกลิ) คือการเล่นสนุกหยอกล้อเมื่อ **อยู่กับคนรัก** ⁶

¹ Sāh., III, 152.

² Sāh., III, 153.

³ Sāh., III, 154.

⁴ Sāh., III, 155.

⁵ Sāh., III, 156.

⁶ Sāh., III, 157.

3. นางเบณีในบทละครของกาลิหสศกฤษณ์นางนอกในทศรูปและนงนุชใน สาหิตยทรพระ

กาลิหสเป็นกวีอินเดียที่มีความสามารถในด้านการประพันธ์เป็นเลิศ เป็นที่
ยอมรับนับถือโดยทั่วไปในอินเดีย ดังจะเห็นได้จากคำสรรเสริญกาลิหสในรูปแบบต่างๆ
ซึ่งกวีในยุคหลังกล่าวไว้มากมาย เช่น พานะ โคกกล่าววว่า "ใคร่ใคร่ฟังถ้อยคำสำนวนของ
กาลิหสที่หวานปานน้ำหวานของช็อคโกแลตที่กำดั่งแมงป่องแล้วไม่เกิดความบิขินก็เป็น
ไม่มี" ¹ และ โควรรณาจารย์ กล่าววว่า "คำประพันธ์ของกาลิหส และการเล่น
สนุกกับความรักสองสิ่งนี้เท่านั้นที่ทำให้เบิกบานใจแม้ในยามศึกษา เพราะทั้งสองอย่าง
นี้มีเสียงฮิมอันไพเราะจับใจในลำคอของหญิงสาวผู้ร่าเริง" ² เป็นต้น จากตัวอย่างที่
กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่า กาลิหสมีอิทธิพลต่อกวีในยุคหลังเป็นอย่างมาก และในขณะ
เดียวกัน นักแต่งคำวการละครสันสกฤตในสมัยหลังกาลิหสก็อาจจะศึกษางานประพันธ์
ของกาลิหสบ้างก็ได้ ในบั้นนี้ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาว่า ผู้แต่งทศรูปและผู้แต่งสาหิตย-
ทรพระได้ศึกษาบทละครของกาลิหสบ้างหรือไม่ โดยจะศึกษาจากบทอธิบาย
ของคำวการละครทั้งสองเล่ม เพราะผู้วิจัยเห็นว่าในบทอธิบายนี้ มีการยก
ตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และตัวอย่างที่ใช้นั้นมักจะยกมาจากงานประพันธ์ต่างๆ
ที่มีอยู่แล้ว

¹P.V.Kane, tr. The Harṣacarita of Bānabhaṭṭa..., I, 16.

nirgatāsu na vā kasya kālidāsasya sūktiṣu
prītir madhurasāndrāsu mañjarīsv iva jāyate /

²Vik., p. 13.

sākūtamadhurakomalavilasinikaṅṭhakūjitaprāye /
śikṣāsamaye'pi mude ratilīlākālidāsokti //

อึ่งบพอรรถกตาของคำรการละครทั้งสองเล่มนั้น ผู้แต่งคำรการละคร เขียนบพอรรถกตาเองเพียงเล่มเดียวคือ สาทิตยทรปณะ ส่วนทศรูนัน ษณัฐชัยไม่ได้ เขียนบพอรรถกตาเอง ผู้เขียนบพอรรถกตาของทศรูนันคือ ษณิก บุตรของวิษณุ¹ และผู้รู้ บางท่านเช่น A.B.Keith ให้ความเห็นว่ ษณิกเป็นน้องชายของษณัฐชัยเอง² ษณิก เขียนบพอรรถกตาชื่อ ทศรูนานโลก ขึ้นหลังจากที่ษณัฐชัยแต่งทศรูนานเล็กน้ย คือประมาณ ค.ศ.1000³ ฉะนั้นข้อมูลที่ได้ว่อาจจะไม่ได้เหตุตามว่ที่ษณัฐชัยได้เขียนไว้

จากการศึกษาบพอรรถกตาของคำรการละครทั้งสองเล่ม ผู้วิจัยพบบพที่ยก คำประพันธ์หรือลักษณะตัวละครในบพละครของกาลิทาสมาเป็นตัวอย่างดังนี้

1. ษณิกได้ยกตัวอย่าง มาลวิกา นางเอกในบพละครเรื่อง มาลวิกาคณิมิตร ในตอนที่อธิบายถึงประเภทของนางเอก 8 ประเภท ซึ่งมี สวาชินภรรยาตฤกา เป็นต้น ตอนหนึ่งว่

นางเอกที่อยู่ในความคุ้มครองของผู้อื่นไม่ว่จะเป็นหญิงสาวหรือหญิงที่เป็น ภรรยาของผู้อื่น จะจัดอยู่ในประเภทของนางเอกทั้ง 8 ประเภทนี้ไม่ได้ เช่น มาลวิกา ในบพละครเรื่องมาลวิกาคณิมิตรไม่ควรจัดให้อยู่ในประเภท ชนชิตกา⁴

¹Das.,p.xxxii.

²Das.,p.xxxiv.

³P.V.Kane, History of Sanskrit Poetics...,p.247.

⁴Commentary of Das.,II,45.

2. ในบทพรรณนาอธิบายอสังการของนางเอก "โสภา" chnik ได้ยกคำประพันธ์
ในโคลกที่ 10 องกที่ 2 ของบทละครเรื่อง ศากุนตล เป็นตัวอย่าง¹ คือบทที่กล่าวว่า

ศกุนตลางามบริสุทธิ์เหมือนดอกไม้ที่ยังไม่มีใครคม เหมือนใบไม้อ่อนที่ยังไม่
มีใครเอาเล็บกดให้เป็นรอย เหมือนรักนะที่ไม่ได้เจาะรู เหมือนน้ำผึ้ง
ใหม่ที่ยังไม่มีใครได้ลิ้มรสหวานและเหมือนผลอันไม่บกพร่องของความดี
ทั้งหลาย²

3. ในบทพรรณนาอธิบายอสังการของนางเอก "มาธुरยะ" chnik ได้ยกคำประพันธ์
ในโคลกที่ 17 องกที่ 1 ของบทละครเรื่อง ศกุนตลา เป็นตัวอย่าง³ คือบทที่กล่าวว่า
"หากว่าสิ่งนี้คือความงามของหญิงสาวผู้อยู่ในอาศรมซึ่งหาได้ยากในวังใน คอกไม้ใน
อุทยานกษัตริย์จะคอยคางเพราะดอกไม้ป่าที่มีลักษณะคืออย่างแน่นอน"⁴

¹ Commentary of Daś., II, 53.

² Abhi., II, 10.

anāghrātaṃ puṣpaṃ kisalayamalūnaṃ kararuhāir-
anāviddhaṃ ratnaṃ madhu navamanāsvāditarasam /
akhaṇḍaṃ puṇyānāṃ phalam iva ca tadrūpamanaghaṃ
na jāne bhoktāraṃ samupasthāsyaṭi vidhiḥ //

³ Commentary of Daś., II, 55.

⁴ Abhi., I, 17.

suddhāntadurlabham idaṃ vapur āśramavāsino yadi janasya/
dūrīkṛtāḥ khalu guṇāir udyānalatā vanalatābhiḥ //

4. ในบทพรรณนาธิบายเกี่ยวกับอสังการ "มาธูรยะ" ในสาหิตยพรรณณะ
 วิศวกรรมโดยยกค่าประพันธ์ในโคลกที่ 20 องค์ที่ 1 ของบทละครเรื่อง ศากุนทล เป็น
 ตัวอย่าง ¹คือบทที่กล่าวว่

คอกบัวแม่จะถูกปกคลุมด้วยจอกแหงกึ่งนำชม รอยคำหนึบนควงจันทร์
 แม่จะคำคางกึ่งเพิ่มความงามไค ฉะนั้นนางผู้มีเอวบางร่างน้อยนี้
 มีเสน่ห์น่ารักไคควยอารมณ์เปลือกไม้นี้ ²

ข้อมูลในอรธธิบายของคำรการละครทั้งสองเล่มคือ ทศรูปและสาหิตย-
 พรรณะที่อ้างบทละครของกาลิทาสมาเป็นตัวอย่างประกอบคำอธิบายในตอนที่ว่าควย
 นางเอกมีเพียงเท่านี้

¹Commentary of Sāh., III, 136.

²Abhi., I, 20.

sarasijam anuviddham sāivalenāpi ramyaṃ
 malinam api himāṃsorlakṣma lakṣmīm tanoti/
 iyam adhikamanojñā valkalenāpi tanvī
 kim iva hi madhurāṇāṃ maṇḍanaṃ nākṛtīnām //